

НОСИР БУХОРИЙ ВА УНИНГ АДАБИЙ МЕРОСИ

С.ҚУРБОНОВ

Статья посвящена творчеству выдающегося поэта XIV в. Насыра Бухари, внесшего ощутимый вклад в развитие жанра «газель».

The article is devoted to the study of the creative activity of a well known poet of the XIVth century Nossir Buxoriy who made a significant contribution to the development of the genre 'gazel'.

Носир Бухорий мумтоз адабиётимизнинг XIV аср бошларида яшаб ўтган йирик вакилларида биридир. Унинг туғилган йили маълум эмас. Вафот этган санаси ҳам тарихий манбаларда 722/1370, 773/1372, 779/1377 йил деб турлича кўрсатилган [1,2,4]. Шоир девонидаги Султон Увайсга бағишланган қасидада қуйидаги сатрлар бор:

*Сол бар ҳафтсаду ҳаштоду ду аз ҳижрат буд,
К-ин муборак басар омад ба тариқи эъжоз*

[6.42а].

Мазмуни :

*Йил етти юз саксон икки ҳижрий эди,
Қисқаси бу муборак (йилга) ҳам етиб келдим.*

Демак, шоир ҳижрий 782(милодий 1380-1381) йилда ҳали ҳаёт бўлган. Бу эса юқоридаги саналарнинг барчасини рад этади. Техрон кутубхоналарида сақланаётган девонлари, "Ҳидоятнома" номли маснавийси, рубоий ва қасидалари унинг ҳар тарафлама баркамол, савияси юксак, фозил шоир бўлганини кўрсатади. Носир Бухорийнинг жами 10 минг байтдан кўпроқ шеърини мероси сақланиб қолган. Уларда ижтимоий ҳаёт, замона муаммолари у ёки бу тарзда ўз инъикосини топган, мумтоз адабиётимизда қадимдан мавжуд бўлган поэзиянинг ҳамма жанрларидан жуда яхши намуналар келтирилган. Уларда Фирдавсий, Анварий, Умар Хайём, Саъдий Шерозий, Салмон Соважий ва Заҳир Фарёбийларнинг руҳи сезилиб туради.

*Носир аз гуфтаи ба тариқи тазмин,
Арза деҳ гарчи меравад аз тарзи Заҳир [6.42а]*

Мазмуни:

*Носир, Саъдий айтганларидан тазмин тариқасида тақдим эт,
Гарчи сўзларинг Заҳир услубидан келиб чиқаётган бўлса – да.*

Европа шарқшунос олимларидан Ян Рипка "История персидской и таджикской литературы" номли асарида "Ҳофиз ижодининг ғоявий мазмунига унинг

замондоши Салмон Соважийнинг дўсти Носир Бухорий (вафоти 1377 – 78) яқин туради" деб баҳо берган [2]. Дарҳақиқат, ҳар икки шоирнинг девонини кўздан кечирганимизда ёзилган бир қатор байтлар, ғазаллар мазмунан яқин, ҳамоҳангдир.

Масалан: Носир Бухорий:

*Масжиду майкада дар мулки Худо ин ҳаме хаст
Фиску пинҳоний зуҳди бериё ин ҳаме хаст. (6.79 а)*

Мазмуни:

Масжиду майхона худонинг мулки бу ҳаммаси мавжуд,

Фиску пинҳони-ю мунофиқона художўйлик бу ҳаммаси мавжуд.

Ҳофиз Шерозий:

*Хосили корғаҳи Кавну макон ин ҳаме нест,
Бода пеш ар, ки асбоби жаҳон ин ҳаме нест,*

Мазмуни:

Жаҳоннинг маҳсули борлиғу йўқлик бу ҳеч нарсаси эмас,

Бодани олиб кел, жаҳон ашёси бу ҳеч гап эмас.

Эрон олими Муҳаммад Тақи Баҳор "Сўхан" журналида босилган мақоласида Носир Бухорийнинг юқоридаги ғазалини келтириб, бу ғазалнинг Ҳофиз Шерозий ғазали билан ҳамоҳанг эканини кўрсатади. Ушбу ғазал жавоб тариқасида ёзилган бўлиши эҳтимол, деб ёзади олим [3].

Давлатшоҳ Самарқандий "Тазкират уш-шуаро"да ёзади: "Дарвеш Носир Бухорий, унга Тангрининг раҳмати бўлсин, фозил киши эди ва унинг шеърлари ҳақиқийликдан холи эмас эди. Унинг сўзларидан фақирлик бўйи келарди. У дарвеш либосида ҳаммаша саёҳат қилиб юрар эди.

Унда дунёвий нарсалардан наमत қалпоқ, чопон ва китобдан бошқа ҳеч нарсаси йўқ эди" [1].

Алишер Навоий "Маҳбуб ул-қулуб"да Носир Бухорий номини ўша замоннинг машҳур шоирлари қаторида қайд этган: "Яна жамъе бордурларки, мажоз тариқи адоси алар назмиға ғолиб ва алар бу шевага кўпроқ роғибдур. Андоқким, Камоли Исфаҳоний ва Ҳаққонийи Шервоний ва Хожайи Кир-

моний ва Мавлоно Жалолуддин ва Хожа Камол ва Анварий ва Заҳир ва Асир ва Салмони Соважий ва Носир Бухорий ва Котибийи Нишопурий ва Шохийи Сабзаворий" [4]. Абдурахмон Жомий 1487 йили ёзган "Баҳористон" номли китобида "Носир, унга раҳмат бўлсин, Мовароуннаҳр шоирларидан, бухоролик. Унинг шеърларида тасаввуф ғоялари мавжуд", дейди [5].

Дарҳақиқат, XIII-XIV асрларга келиб, тасаввуф назарий-илмий нуқтаи назардан ҳам, амалий ҳаракатчанлик нуқтаи назаридан ҳам юксак чўққига кўтарилган эди. Тасаввуф адабиётининг гуллаши ҳам шу даврга тўғри келди. Кўп шоирлар ижодида дунёвийлик билан илоҳийлик, яъни ирфон кўшилиб зухур этади. Фаридуддин Аттор, Анварий, Умар Хайём, Саъдий Шерозий, Носир Бухорий, Ҳофиз Шерозий, Камол Хўжандий, Жомий ва Навоий ижодида дунё гўзаллиги илоҳий ҳуснинг инъикоси ёки сояси сифатида талқин этилади. Носир Бухорийнинг куйидаги сатрлари бунга мисолдир:

*Ки жаҳон пураст аз руҳи дўст,
Жумлаи коинот сояи ўст.*

Мазмуни:

*Жаҳон дўст юзига тўладир,
Бутун коинот унинг соясидир.*

Ёки:

*Ҳама туиву туро дар ҳама намеёбам,
Жаҳон пур аз ту, туро дар жаҳон намеёбам [6.77].*

Мазмуни:

Ҳамма нарсаларда сен борсан (аммо) сени ҳаммадан тополмайман.

Жаҳон сен билан тўла, (аммо) сени жаҳондан тополмайман.

*Оинаи Худойи рухсори туст моро,
Бигзор то бубинам дар оина Худоро [6.78].*

Мазмуни:

*Сенинг юзинг мен учун илоҳий ойнадир,
Шу ойнада Худони кўришимга изн бер.*

Бу энди қалбнинг "ойнаи жаҳоннамо"га айланиши, яъни ҳақиқий ишққа молик бўлишидир, деб хулосалайди шоир. Шундай қилиб, Носир "ваҳдат ул-вужуд" фалсафий оқими позициясида маҳкам туради. Унинг учун олам ва одам, яъни руҳ ва жисм, вужуд ва маъни биргадир.

Олпоҳнинг ўзига ошиқ бўлган, фақат уни деб ёнган шоирга шариат қонун-қоидалари ҳаммаси ортиқча, Масалан:

*Дигар аз Носир ҳадиси жаннату дўзах мапурс,
Дўзаху мо ҳажри ёр асту висолаш жаннат аст.*
[6.976]

Мазмуни:

Энди Носирдан дўзаху жаннатнинг ривоятини сўрама,

Дўзахим ёр ҳижронидир, жаннатим ёрнинг висолидир.

Алишер Навоий уларни муқаллидлар, яъни юзаки нарсалар, куруқ ақидаларга кўр-кўрона тақлид қилувчи, мустақил фикрдан маҳрум одамлар, деб атайди.

*Зоҳид, сенга ҳуру менга жонона керак,
Жаннат сенга бўлсин, менга майхона керак.*

Носир Бухорий Умар Хайём фикрларига ҳамоҳанг равишда одам ўлгандан сўнг моддий дунёдаги ўлик жисмларга кўшилиб кетишини чиройли мисрларда очиб берган. Ҳаётлигида ёрига етишолмаган Носир ўлгандан сўнг унинг бош косасидан, албатта, кўза яшашларига, шунда ёри шу кўзадан сув ичаётиб, лабини унинг лабига қўйишига ишонади:

*Дорам умеди ои ки лабат бар лабам расад,
Рўзе ки косайи сари Носир сабў куни. [6.1606]*

Мазмуни:

*Бир кун Носир бош косасидан кўза ясаганинда,
Лабим лабига етишажагига умид қиламан.*

Шоирнинг фикрича, олам азалий ва абадий ягона руҳнинг ўз-ўзини севиб, ўз жамолини томоша қилиш истагидан пайдо бўлган кўзгудир. Бирламчи қудрат порлашидан таралган нур бу кўзгуда акс этади, яъни моддий дунёдаги жамики мавжудот - заррадан қуёшгача, еру кўк, собиту сайёра шу нур билан ёритилади. Шу нур туфайли ҳаракатланади, муайян уйғунлик ичра ривожланиб туради. Бу илоҳий тажаллини шоир май тимсолида қабул қилган. Моддий дунё эса тасаввуф бўйича "жом" ёки қадахдир. Шоир май жомиди ҳам, тароқда ҳам Худо нурини (ёрни) кўради.

Тасаввуф хилофу ихтилофи бўлмаган, риё ва манманлик, даъвою таъмани инкор этадиган бир улуғ таълимотки, ундан шоирлар илҳом олган.

Ҳаёт тажрибасини орттирган шоир ҳар бир сўзни ўз ўрнида ишлатишга алоҳида эътибор берган. Сўз қудратига ишониб, сўз ширинлиги билан инсон дардига даво қилса бўлур дейди у. Сўз дағаллиги, сўз ғализлигини қоралайди:

*Носир забон дароз макун кон зиёни туст,
Як нуқта бар забон чу фазойи, шавад зиён.*

[6.1346]

Мазмуни:

*Носир, тилингени узун килма, бу сенга зиёндир,
"Забон" сўзига бир нукта қўшса "зиён" бўлади.*

У "кимсага озор бериб дунё мулкани олма" дея инсонга озор бериб, мол-мулкка эга бўлишни қаттиқ қоралайди. У инсон шарафини улуғлайди ва ер юзида "Инсон"дек улуғ номга ҳеч нарса тенг келмайди деб ишонади.

Носир Бухорий, баъзи тариқат аҳлидан фарқли ўлароқ, "ғами олам махўр эй дил", (67-а) яъни

"олам ғамини тортма, эй дил" дея Ҳақ билан ва жисман халқ орасида бўлишни, инсонга берилган биргина умрни ғанимат билиб, бу дунёда инсонга ато этилган шодликлардан баҳра олиб яшаш лозимлигини уқтиради.

Носир Бухорий – фаровон ҳаёт, поклик, ҳалоллик, гўзаллик, адолат, ҳақиқат, камолот куйчиси. У инсонни улуғлаш, ҳаёнинг қадрига етиш, умрни оқилона ўқатиш, илм олиш, нафсни тийиш, бир сўз билан айтганда, маънавий баркамоллик ғояларини илгари сурган.

Адабиётлар:

1. Давлатшоҳ Самарқандий. Тазкират уш-шуаро 275-6. ЎзФА Шарқшунослик институти. Қулёзма. Рақ. 2119
2. Ян Рипка. История персидской и таджикской литератур.- М. Прогресс, 1970
3. Сўхан. Мажаллаи адабиёту донешу ҳунар эмруз.- 1347 ҳ.
4. Алишер Навоий. Асарлар. ХШ жилд.- Т.: Фан, 1966
5. Абдурахмон Жомий. Баҳористон.- Коникур, 1903
6. Девони Носир Бухорий. - Шероз, 858 ҳ.
7. Алишер Навоий. Девон. 1-жилд.- Т.: Ўздавнашр, 1948.

*Андижон давлат университети,
2012 йил 2 мартда қабул қилинган*